

TOMASZ STOLARCZYK ^{a,®}

 0000-0002-9824-426X

® Uniwersytet Łódzki; Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego, ul. Jana Matejki 32/38,
90-237 Łódź, łódzkie, PL

® Lenczycanin1975@GMail.Com

KSIĄŻKI Z HISTORII NATURALNEJ I MEDYCYNY W PIJARSKIEJ BIBLIOTECE KOLEGIUM WIELUŃSKIEGO W ŚWIELE KATALOGU BIBLIOTECZNEGO Z 1809 r.

Słowa kluczowe: biblioteka, historia naturalna, medycyna, książki, pijarzy, Wieluń.

Abstrakt: Celem poniższego artykułu jest przedstawienie dzieł z historii naturalnej i medycyny znajdujących się w bibliotece kolegium pijarskiego w Wieluniu na początku XIX wieku. Dokonano tego na podstawie katalogu bibliotecznego z 1809 r. znajdującego się obecnie w Archiwum Zakonu Pijarów w Krakowie. Stworzono spis omawianych prac, zaprezentowano sylwetki ich autorów oraz scharakteryzowano pokrótce najistotniejsze dzieła.

Sekcje: [Wstęp] > 1. Wykaz prac z historii naturalnej i medycyny > 2. Autorzy > 3. Krótka charakterystyka wybranych dzieł > [Podsumowanie].

Celem poniższego artykułu jest przedstawienie dzieł z historii naturalnej i medycyny znajdujących się w bibliotece kolegium pijarskiego (*Ordo Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum*) w Wieluniu na początku XIX wieku¹. Zrealizowano to działanie na podstawie kata-

TOMASZ STOLARCZYK (1975–); 1999, mgr: historia (UŁ, Łódź); 2003, dr nauk humanistycznych: historia (UŁ, Łódź); zainteresowania naukowe: dawne księgozbiory klasztorne, historia regionalna.

¹ Fundację kolegium pijarskiego w Wieluniu należy łączyć z osobą ówczesnego kasztelana wieluńskiego Wojciecha Kazimierza Urbańskiego, który w połowie lat osiemdziesiątych XVII w. podjął starania o ich sprowadzenie do miasta. W 1688 r. władze miejskie wyraziły

logu bibliotecznego z 1809 r. zatytułowanego Książka obejmująca Zbiór Książek Instrumentów Fizycznych i Jeometrycznych sprowadzonych do biblioteki X.X. Scholarum Piarum 1809 (dalej Katalog), znajdującego się obecnie w Archiwum Zakonu Pijarów w Krakowie². Książek z dziedziny historii naturalnej i medycyny należy szukać w Katalogu pod działem *Historia Naturalis et Medici sub Litt. N*³.

Przy analizowaniu zapisów katalogowych zastosowano metodę bibliograficzną.

Biblioteka kolegium pijarskiego była ściśle związana z prowadzoną przez zakonników szkołą⁴ – w Wieluniu nie było wyodrębnionego księgozbioru służącego tylko konwiktorom⁵.

Artykuł oprócz wstępu i podsumowania zawiera następujące części: 1) Wykaz prac z historii naturalnej i medycyny, 2) Autorzy, 3) Krótka charakterystyka wybranych dzieł.

1. Wykaz prac z historii naturalnej i medycyny

- *Historia mundi Plinii Secundi* Basileae 1525 in folio 1 wolumin⁶.
- *Opisanie polskich Żelaza fabryk X. Józefa Osińskiego S. P.* w Warszawie 1782 in 4to 2 woluminy⁷.

zgodę na fundację. W 1690 r. starosta wieluński Kazimierz Józef Męciński polecił rajcom wieluńskim zaopiekować się przybywającymi do miasta pijarami. Nowa placówka zakonna powstała najprawdopodobniej w 1691 r. po uzyskaniu zatwierdzenia przez arcybiskupa gnieźnieńskiego, miasta i starosty oraz pierwszych zapisów. S. Zabraniać, *Wieluński ośrodek koczowniczy w okresie staropolskim*, Lublin 2007, s. 144.

² Archiwum Zakonu Pijarów w Krakowie (AZPKr). Książka obejmująca Zbiór Książek Instrumentów Fizycznych i Jeometrycznych sprowadzonych do biblioteki X.X. Scholarum Piarum 1809, sygn. Col. Viel. 9: k. 1–26.

³ Tamże, k. 11–11v.

⁴ O szkołach pijarskich w Wieluniu pisali m.in. W. Kujawski, *Szkoły pijarskie Komisji Edukacji Narodowej w Wieluniu (1774–1793)*, „Antemurale”, 6(1960–1961), s. 109–145, Z. Włodarczyk, *Wieluńska szkoła pijarska w dobie tzw. Prus Południowych (1793–1806)*, „Rocznik Wieluński” (RW), 4(2004), s. 29–38; R. Mączyński, *Pionierska dekada: Domus Vielunensis Scholarum Piarum u schyłku XVII wieku*, RW, 17(2017), s. 110–119; M. Ausz, K. Puchowski, *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794: Szkoły w Wydziale Pijarskim*, Warszawa 2018, s. 230–233.

⁵ T. Stolarczyk, *Prace historyczne w bibliotece wieluńskiego kolegium pijarskiego w świetle inwentarzy z 1809 i 1821 r.*, RW, 17(2017), s. 280; o problemach związanych z wydzielaniem się księgozbiorów szkolnych z klasztornych zob. M. Adrianek, *Biblioteki publicznych szkół średnich Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego do r. 1831*, „Roczniki Biblioteczne”, 22(1978), s. 40, 43–44.

⁶ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 11: wariant tytułu *Naturalis historia*.

⁷ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 11: Józef Herman Osiński, *Opisanie polskich żelaza fabryk, w którym świadectwa historyków wzmiankujących miejsca minerałów przytoczone [...]*

- *Nauki o Gatunkach i szukaniu Rudy Żelazny X. Józefa Osińskiego*⁸ w Warszawie 1782 in 4to 1 wolumin⁹.
- *O Cieplicach w Szkle Erazma Syxta* w Warszawie i Lwowie in 4to 1 wolumin¹⁰.
- *O fabryce Sukienney Krakowskiej J[an]a Seb[astian]a Dembowskiego* w Krakowie 1791 in 8vo 1 wolumin¹¹.
- *Dykcyonarzyk Historji Naturalney Królestwa Polskiego X. Ładowskiego S. P.* w Krakowie 1783 in 8vo¹² 1 wolumin.
- *Hystorya Naturalna X. Krzy[sztofa] Kluka*, w Warszawie 1781 in 8vo:
- t. I o Zwierzętach ssących, 1 wolumin.
- tom II o Ptastwie, 2 woluminy.
- tom III o Gadzie i Rybach, 1 wol.
- t. IV o Owadzie i Robakach, 1 wolumin¹³.

słownik Kuzniacki oprócz wyrazów technicznych wiele wiadomości zawierający, przydany przez Józefa Hermana Osińskiego *Scholarum Piarum* [...] *Dziwięcią kopresztynchami*, z których ośm kolorowych przyozdobione i do druku podane [...] w Warszawie R.P. 1782 w drukarni J.K.Mci i Rzeczypospolitey u XX Scholarum Piarum [K. Estreicher, *Bibliografia polska*, cz. 3: *Obejmująca druki stolecie XV–XVIII w układzie abecadłowym* (Estreicher), cz. 3, t. 12, s. 465].

⁸ Tłumacz.

⁹ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 11: Gaspard Courtivron, Jean Étienne Bouchu, *Nauka O Gatunkach I Szukaniu Rudy Żelazney, Topieniu Iey W Piecach Wielkich i Dymarkach, Robieniu Miechów Drewnianych, Stawianiu Pieców Na Topienie Rudy; O Fryszerkach i Fryszywaniu Żelaza Surowego, Laniu Naczyn Żelaznych; O Robieniu Stali Z Żelaza Ciągłego Albo Surowego, laniu naczyń żelaznych; o robieniu stali z żelaza ciągłego albo surowego, w języku francuskim [...] napisana [...] na oyczysty język przełożona*, [...] w Warszawie. 1782 w drukarni J.K.Mci i Rzeczypospolitey u XX Scholarum Piarum [Estreicher, cz. 3, t. 3, s. 433].

¹⁰ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 11: Erazm Syxtus (właśc. Mrzygłód), *O cieplicach we Szkle, ksiąg Troie*, w Warszawie y we Lwowie R.P. 1780 u Jana Augusta Pozera [Estreicher, cz. 3, t. 17, s. 28].

¹¹ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 11: Jan Sebastian Dembowski, *Komisarza Cywilno-Woyskowego, Rzecz krótka o fabryce sukienney Krakowskiej* [...], w Krakowie 1791 w drukarni Szkoły Główney Koronney [Estreicher, cz. 3, t. 4, s. 133].

¹² AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 11: Remigiusz Ładowski, *Historia naturalna Królestwa Polskiego, czyli zbiór krótki przez alfabet ułożony zwierząt, roślin i mineralów, znajdujących się w Polsce, Litwie i prowincjach odpadłych. Zebrana z pisarzy godnych wiary, rękopismów i świadków oczywistych* [...], w Krakowie 1780 [!] w Drukarni uprzywilejowanej Ignacego Grebla Typografa J.K.Mci [Estreicher, cz. 3, t. 10, s. 23; *Bibliografia literatury polskiej – Nowy Korbut*, t. 5: *Oświecenie* (Nowy Korbut, t. 5), Warszawa 1967, s. 270].

¹³ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 11: Jan Krzysztof Kluk, *Zwierząt domowych i dzikich osobliwie krajowych, historyi naturalney początki i gospodarstwo: potrzebnych i pozytecznych domowych* [...], [Estreicher, cz. 3, t. 8, s. 320–322; *Nowy Korbut*, t. 5, s. 114].

- t. I o *Ogrodach i roślinach w nich utrzymujących się* 1 wolumin¹⁴.
- Tegoż t. II o *lasach, roślinach dziko rosnących i zażywanie ich* 2 woluminy¹⁵.
- Tegoż tom III o *Rolnictwie i roślinach do niego potrzebnych* 1 wolumin¹⁶.
- Tegoż tom I o *Rzeczach kopalnych* 1 wolumin¹⁷.
- Tegoż tom II 1 wolumin¹⁸.
- *Botanika dla Szkół Narodowych*, w Warszawie 1785 in 8vo 1 wolumin¹⁹.
- *Krótką Fizyczną i Historyczną wiadomość o Soli* w Warszawie 1788 in 8vo 1 wolumin²⁰.
- *De Metallis Ludouici di Camilibus, Coloniae Agripinae* 1669 in 8vo 1 wolumin²¹.
- *Alchemia Joann[is] Branski, Hamburgi* 1693 in 8vo 1 wolumin²².

¹⁴ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 11: Jan Krzysztof Kluk, *Roslin potrzebnych, pożytecznych, wygodnych, osobiwie kraiovych [...]* utrzymanie, rozmnozenie i zazycie, tom I z figurami, o drzewach, ziołach ogrodowych i ogrodach w Warszawie 1777 w drukarni Jego Królewskiej MCI i Rzeczypospolitey u XX Schol. Piar [Estreicher, cz. 3, t. 8, s. 319; *Nowy Korbut*, t. 5, s. 114].

¹⁵ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 11: Jan Krzysztof Kluk, *Roslin potrzebnych, pożytecznych, wygodnych, osobiwie kraiovych [...]* utrzymanie, rozmnozenie i zazycie, tom II z figurami, o drzewach ziołach dzikich, lasach etc w Warszawie 1781/1782 w drukarni Jego Królewskiej MCI i Rzeczypospolitey u XX Sch. Pia. [Estreicher, cz. 3, t. 8, s. 319; *Nowy Korbut*, t. 5, s. 114].

¹⁶ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 11: Jan Krzysztof Kluk, *Roslin potrzebnych, pożytecznych, wygodnych, osobiwie kraiovych [...]* utrzymanie, rozmnozenie i zazycie, tom III z figurami, o rolnictwie, zbożach, łąkach, chmielnikach, winnicach y roślinach gospodarskich w Warszawie 1781 w drukarni Jego Królewskiej MCI i Rzeczypospolitey u Xięży Piarum [Estreicher, cz. 3, t. 8, s. 320–321; *Nowy Korbut*, t. 5, s. 114].

¹⁷ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 11: Jan Krzysztof Kluk, *Rzeczy Kopalnych Osobiwie Zdlatnieyszych, Szukanie, Poznanie I Zazycie. T. I: O Rzeczach Kopalnych w Powszechnosci, O Wodach, Solach, Thustosciach Ziemnych I [...]* w Warszawie Roku P. 1781 w drukarni Jego Królewskiej Mości i Rzeczypospolitey u XX Piarów 1785 [Estreicher, cz. 3, t. 8, s. 320; *Nowy Korbut*, t. 5, s. 114].

¹⁸ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 11: Jan Krzysztof Kluk, *Rzeczy Kopalnych Osobiwie Zdlatnieyszych, Szukanie, Poznanie I Zazycie. T. 2: O kamieniach w powszechności [...]*, w Warszawie Roku 1782 w drukarni Jego Królewskiej MCI i Rzeczypospolitey u XX Piarów 1785 [Estreicher, cz. 3, t. 8, s. 320; *Nowy Korbut*, t. 5, s. 114].

¹⁹ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 11: Jan Krzysztof Kluk, *Botanika dla Szkół narodowych pierwszy raz wydana*, w Warszawie, w Drukarni Nadwornej J.K. MCI i P. Kom E. N. Roku 1785 [Estreicher, cz. 3, t. 8, s. 318; *Nowy Korbut*, t. 5, s. 114].

²⁰ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 11: Franciszek Ludwik Dionizy Siarczyński, *Krótką fizyczną y historyczną wiadomość o soli*, Roku 1788 w Drukarni Na. J.K. MCI i PP Kom. Edukacyi Narodowej [Estreicher, cz. 3, t. 17, s. 4; *Bibliografia literatury polskiej – Nowy Korbut*, t. 6: *Oświecenie*, Warszawa 1970, s. 159].

²¹ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 11.

²² Tamże.

- *Tractatus de natura Animalium Volfangi Franzii sine principio* in 12mo 1 wolumin²³.
- *Historia Mundi C. Plinii Secundi* Tomus II Lugduni 1560 in 12mo 1 wolumin²⁴.
- *Ejusdem Tom[us] IV* 1 wolumin.
- *Disertationes Physico Medica variorum* in 4to 1 wolumin²⁵.
- *De Bronchotomia et Cesophagotomia* Edw[ardi] Fri[derici] Tymm Golbinae in 8vo 1 wolumin²⁶.
- *De Cognoscendis et curandis praecipuis Corporis humani affectibus* Rudol[phi] Aug[usti] Vogel Golbingae 1772 in 8vo wolumin²⁷.
- *Rada dla Literatów Tyssota* w Warszawie 1774 in 8vo 1 wolumin²⁸.
- *Sztuka przedłużania życia Hufelanda*, cz. I w Warszawie 1801 in 8vo 1 wolumin²⁹.
- *Tegoż*, cz. II 1 wolumin.
- *Disertatio Chirurgica* in 8vo 1 wolumin³⁰.
- *Traktat o Ospie Godswilera*, w Warszawie 1758 in 8vo 1 wolumin³¹.
- *Apteczka Domowa* in 8vo 1 wolumin³².

²³ Tamże.

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże, k. 11v.

²⁷ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 11v: Rudolph Augustin Vogel.

²⁸ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 11v: Samuel Auguste David Tissot, *Rada dla Literatów, Sedentaryuszów Y tych wszystkich, którzy przywiązani do urzędu swojego, pracami rozumu zdrowie swoje wycieńcają [...] A dla pożytku publicznego z Francuzkiego na język Oyczysty* Przełożona przez X. Joachima Karwowskiego S. P., w Warszawie 1774 w Drukarni J.K.Mci y Rzeczypospoitey u XX. Scholarum Piarum [Estreicher, cz. 3, t. 20, s. 167].

²⁹ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 11v: Christoph Wilhelm Hufeland, *Sztuka przedłużenia życia ludzkiego przez [...] Doktora i Nauczyciela Sztuki Lekarskiej w Jenie w Niemieckim Języku napisana a na polski przez Jana Baudoina przełożona*, Warszawa 1800–1801, nakładem tłumacza [K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 10, wyd. 2, Kraków 1972, s. 431].

³⁰ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 11v: Gottlob Berghold, *Dissertatio Chirurgica De Trepanationis Difficultatibus / Qvam [...] Præsiede D. Johanne Bohn [...] defendet Gottlob Berggoldt. Comentio Lusatus proximo die 21. Septembr. 1694. In Auditorio Collegii Princip. Major.*

³¹ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 11v.: Jakub Fryderyk Gutzweiler (Godswiler), *Traktat O Ospie: W Którym Znaomość tey choroby, obserwacye y sposob leczenia według zdania Najsławniejszych Dawnych, y Teraźniejszych Doktorów, opisuie się [...]*, w Warszawie 1758 w drukarni J.K.Mci y Rzeczypospolitey XX. Scholarum Piarum [Estreicher, cz. 3, t. 6, s. 206–207].

³² AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 11v: Maciej Tułałło, *Apteczka domowa zawierająca zbiór lekarstw po większej części prostych, których materyały łatwo się w domu znajdować mogą, albo z apteki lub z kramu wzięte, mogą być w domu sporządzone. Dla wygody y poratowania zdrowia tych, którzy nie mając w bliskości aptek y sposobności poradzenia się lekarzów, nie tylko*

- *Practica generalis Medicamentorum sine principio* in 24to 1 wolumin³³.
- *Flora Livantina inchoata seu anumeratio plantarum* 1 wolumin³⁴.
- *Dzieła Nauki lekarskiej przez F[ranciszka] Xaw[erego] Ryszkowskiego Część I* 1 wolumin³⁵ vidi 31 martii 1819 Cajet[an] Kamieński Provincjal³⁶.

2. Autorzy

Pliniusz Starszy (Gaius Plinius Secundus 23 r. n.e. – 79 r. n.e.), historyk i pisarz rzymski; Jan Krzysztof Kluk (1739–1796), polski pijar (proboszcz ciechanowiecki) i przyrodnik, twórca naukowej polskiej terminologii botanicznej, zoologicznej, mineralogicznej i w naukach stosowanych³⁷; Józef Herman Osiński (1738–1802), polski pijar, pedagog, autor i tłumacz wielu prac z fizyki, chemii oraz metalurgii³⁸; Remigiusz Ładowski (1738–1798), polski pijar, przyrodnik, popularyzator historii

*nędzne prowadzić życie, ale też przed czasem umierać częstokroć muszę. Przez iednego z Xięży Scholarum Piarum Prowincyi Litewskiej wydana [...], w Wilnie 1789, w druk. JKMci y Rze-
czypospolitey u Xięży Piarów lub [...] przedrukowana powtórnie [...] w Wilnie 1793 w druk.
I.K.M. u XX. Piarów; M. Tukałło był zapewne tylko wydawcą i przerabiaczem, gdyż dziełka
o podobnej treści i tytule wychodziły już poprzednio [Estreicher, cz. 3, t. 20, s. 385].*

³³ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 11v.

³⁴ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 11v: Jan Emanuel Gilibert, *Flora Lituanica inchoata, seu enumeratio plantarum quas circa Grodnam collegit et determinavit Joannes, Emanuel, Gilibert. Facul. Monspel. Med. Doct. Coll: Reg: Med: Lugdunei Professor Aggregatus Regis Poloniae Consiliarius, nec non Medicus Ordinarius M.D. Lit. Physicus. Grodnae 1781 typis S.R.M. [Estreicher, cz. 3, t. 6, s. 141].*

³⁵ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 11v: Franciszek Ksawery Ryszkowski, *Prospekt całego dzieła nauki się lekarskiej tyżącego na prenumeratę nizey w ogolnosci opisanego y podanego sposob pod tytułem: Stan człowieka zdrowego naturalny*, Kraków 24 sierpnia 1785 [Estreicher, cz. 3, t. 15, s. 537].

³⁶ Kajetan Kamieński, polski pijar, od 1818 r. prowincjał polskiej prowincji, w latach 1818–1821 członek Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (Z.J. Wójcik, *O akcie odnowy szkół pijarskich w Królestwie Polskim*, w: *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII–XIX w.*, red. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Warszawa – Kraków 1993, s. 530).

³⁷ S. Brzozowski, *Kluk Krzysztof Jan*, w: *Słownik biologów polskich*, red. S. Feliksiak, Warszawa 1987, s. 262–264; zob. też: J. Kołodziejczyk, *Ks. Krzysztof Kluk – dzieła i twórczość*, Kraków 1932 (*Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Matematyczno-Przyrodniczy*, t. 69, oddz. B, nr 10); *Krzysztof Kluk, przyrodnik i pisarz rolniczy*, red. J. Babicz, W. Grębecka, S. Inglot, Wrocław 1976; G. Brzęk, *Krzysztof Kluk*, wyd. 2 rozsz. i uzup., Lublin 1977; Z. Wójcik, *Ksiądz Jan Krzysztof Kluk – pisarz i uczonec*, Ciechanowiec 2012; *Ksiądz Krzysztof Kluk i badacze epoki stanisławowskiej*, red. N.D. Tomaszewski, Ciechanowiec 2016.

³⁸ J. Buba, *Józef Herman Osiński pierwszy polski elektryk, hutnik i chemik*, w: *Pijarzy w kulturze dawnej Polski*, Kraków 1982, s. 236–242; J. Jasiuk, *Renesansowy pijar doby oświecenia. Rzecz o Józefie Hermanie Osińskim*, w: *Wkład pijarów do nauki*, s. 309–317.

naturalnej, pedagog, tłumacz, nauczyciel w szkołach pijarskich³⁹; Franciszek Ludwik Dionizy Siarczyński (1758–1829), polski pijar, kaznodzieja, historyk, geograf, publicysta, tłumacz, poeta⁴⁰; Samuel Auguste David Tissot (1728–1797), szwajcarski lekarz, neurolog, popularyzator wiedzy medycznej⁴¹; Christoph Wilhelm Hufeland (1762–1836), niemiecki lekarz, twórca terminu makrobiotyka⁴²; Jan Emanuel Gilibert (1741–1814), botanik, zoolog, lekarz⁴³; Rudolph Augustin Vogel (1724–1774), niemiecki lekarz, profesor Uniwersytetu w Getyndze; Franciszek Ksawery Ryszkowski (1746–1805), doktor medycyny, filozofii i sztuk wyzwolonych; Maciej Tukało (1727–1807), pijar; Edward Fryderyk Tymm (zm. 1811), lekarz wojskowy, nauczyciel a następnie rektor w Szkole Akademickiej na Starym Mieście w Warszawie; Jakub Fryderyk Gutzweler, doktor filozofii i medycyny; Jan Sebastian Dembowski (1762–1835), polski ekonomista i pisarz polityczny, przedstawiciel fizjokratyzmu.

3. Krótka charakterystyka wybranych dzieł

W bibliotece kolegium pijarskiego w Wieluniu znajdowało się 25 dzieł w 38 woluminach z dziedziny historii naturalnej i medycyny. Było to m.in. czterotomowe dzieło Jana Krzysztofa Kluka *Zwierząt domowych i dzikich osobliwie krajowych, historii naturalnej początki i gospodarstwo*. W pracy tej autor przybliżył czytelnikowi najnowsze osiągnięcia badawcze XVIII-wiecznej zoologii, jednocześnie podzielił się z nim praktycznymi uwagami dotyczącymi hodowli zwierząt, wiedzą o zwierzętach dzikich, nieoswojonych czyli „niegospodarskich”⁴⁴. „Traktat Kluka jest zapisem ujawniającym myślenie ówczesnych badaczy o świecie natury. Czytelnik może zatem spojrzeć na rzeczywistość fizyczną przez filtr poznania naukowego, poddającego naturę klasyfikacji niezgodnie ze zdroworoz-

³⁹ Nowy Korbut, t. 5, s. 269–270; Z.J. Wójcik, *Udział OO. Pijarów w rozwoju przyrodoznawstwa w Polsce doby oświecenia*, w: *Wkład pijarów do nauki i kultury*, s. 226.

⁴⁰ Nowy Korbut, t. 6, s. 158–159.

⁴¹ J.S. Jenkins, *Dr Samuel Auguste Tissot*, „Journal of Medical Biography”, 7(1999), s. 187–191.

⁴² Hufeland Christoph Wilhelm, w: *Encyclopaedia Britannica*, vol. 13, London 1911, s. 856.

⁴³ P. Daszkiewicz, *Polityka i przyroda. Rzecz o Jean Emanuelu Gilibercie*, Warszawa 1995; P. Köhler, *Naukowa spuścizna Jeana Emmanuela Giliberta w Polsce (egzemplarze dzieł, recepcja)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 60(2015), s. 185.

⁴⁴ J. Biniewicz, *Traktat Krzysztofa Kluka „Zwierząt domowych i dzikich, osobliwie krajowych, historii naturalnej początki i gospodarstwo” – oświeceniowy podręcznik zoologii*, „Stylistyka”, 26(2017), s. 305.

sądkowym jej pojmowaniem. Ważny w traktacie jest jednocześnie aspekt praktyczny, «gospodarski», pozwalający ujrzeć świat natury jako przestrzeń podlegającą aktywności gospodarczej człowieka»⁴⁵. Ten tekst J.K. Kluka traktowany był jako podręcznik wiedzy zoologicznej, po raz pierwszy w Polsce oparty na układzie systematycznym Linneusza i ekonomicznej związanej z gospodarstwem wiejskim. Mimo to nie został przez Komisję Edukacji Narodowej dopuszczony do szkół jako podręcznik zoologii⁴⁶.

Kolejne dzieło J.K. Kluka, znajdujące się w bibliotece pijarskiej z Wielunia, to trzytomowe *Roslin potrzebnych, pożytecznych, wygodnych, osobiwie kraiowych [...] utrzymanie*. „Pierwszy tom autor poświęcił uprawom ogrodów i sadów, w drugim (zwanym pierwszym polskim podręcznikiem leśnictwa) wprowadził projekt nowoczesnego leśnictwa, to jest rozwiązań umożliwiających długotrwałą intensyfikację produkcji masy drzewnej, w trzecim zajął się tematem uprawy roli. W każdym z tomów po uprzednim, jak podkreślał, dostosowaniu do warunków krajowych wprowadzone zostały rozwiązania z zachodnich opracowań»⁴⁷. Drugi tom z kolei, w przeciwieństwie do pozostałych, miał służyć przekształcaniu natury „mniej zagospodarowanej” przez człowieka w źródło dochodu i użyteczności⁴⁸. J.K. Kluk w swojej pracy podał po raz pierwszy w literaturze polskiej oryginalny krótki rys botaniki ogólnej⁴⁹.

U pijarów wieluńskich znalazła się dwutomowa książka J.K. Kluka *Rzeczy Kopalnych Osobiwie Zdatniejszych, Szukanie, Poznanie i Zazycie*. Zakres tego dzieła był bardzo szeroki. Autor poruszył w nim najrozmaitsze zagadnienia z dziedziny nie tylko mineralogii, petrografii, geologii, paleontologii, kopalnictwa, ale również omawiał i „Mniemania o początku Ziemi, o odmianach na niey”, „o Początku Rzeczy Kopalnych”, „Rzeczy Kopalne czyli się teraz rodzą? i iak?” i wiele innych⁵⁰.

W kolegium wieluńskim znajdowała się również inna książka J.K. Kluka *Botanika dla Szkół Narodowych*. Był to podręcznik do nauki botaniki

⁴⁵ Tamże, s. 306.

⁴⁶ Tamże, s. 307–308; G. Brzęk, *Historia zoologii w Polsce do 1860 roku*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności”, 3(2001), s. 120.

⁴⁷ K. Kopel, *Importowanie kosmologii. Analiza O drzewach i ziołach dzikich, lasach etc. Jana Krzysztofa Kluka jako nośnika nowoczesnego świata*, „Prace Kulturoznawcze”, 27(2023), nr 2, s. 62.

⁴⁸ Tamże, s. 62.

⁴⁹ Kołodziejczyk, *Ks. Krzysztof Kluk*, s. 16.

⁵⁰ Tamże, s. 58.

w polskich szkołach liczący sobie 238 stron i 6 rozkładowych tablic. Treść książki podzielona została na dwie części: *Botanikę Fizjologiczną* i *Botanikę Systematyczną*⁵¹.

Zaliczyć tutaj należy także książkę Józefa Hermana Osińskiego *Opisanie polskich żelaza fabryk*. Powstała ona na bazie ankiety autorskiej, zawierającej 27 pytań dotyczących techniki, wydajności, procesów technologicznych, warunków pracy i cen produktów hutniczych. Był to informator techniczny, zdaniem Jerzego Jasiuka, wówczas, czyli w XVIII w., cenny i wartościowy, służący m.in. do poznania stanu polskiego ówczesnego hutnictwa. Praca zawierała tabelę „pieców wielkich w Koronie i na Litwie”, dymarek z „summą żelaza” oraz przywileje nadane poszczególnym osobom na szukanie kruszców, charakterystykę gatunków rud krajowych, słownik techniczny objaśniający fachowe terminy oraz wykaz literatury przedmiotu⁵².

Drugą pracą J.H. Osińskiego, znajdującą się w bibliotece kolegium wieluńskiego, była *Nauka O Gatunkach I Szukaniu Rudy Żelazney*. Nie jest to jego dzieło oryginalne, ale stanowi kompilację dzieł kilku uznanych w Europie autorów przede wszystkim Gasparda de Courtivrona, Jeana Étienne’a Boucha, Emanuela Swedenborga, Antoine-Gabriela Jarsa. Ma ona charakter podręcznikowy i, zdaniem J. Jasiuka, jest przystępna i instruktywna⁵³. „[...] ks. Osiński, chcąc możliwie zbliżyć polskiemu czytelnikowi przytaczane wywody zagranicznych autorów, uzupełniał je obszernymi komentarzami, zawierającymi m.in. dodatkowe wyjaśnienia i informacje, np. o gatunkach rud występujących w Polsce”⁵⁴.

Wśród prac, które zaliczyć należy do historii naturalnej, w bibliotece wieluńskiej znalazł się również *Dykcyonarzyk Historii Naturalney Królestwa Polskiego* Remigiusza Ładowskiego⁵⁵. Dzieło to było dedykowane miłośniczce przyrodoznawstwa Annie Jabłonowskiej⁵⁶.

Pijarzy wieluńscy posiadali w swoich zbiorach także *Historia mundi* (*Historia naturalis*) Pliniusza Starszego, jedną z największych prac, które przetrwały od czasów Cesarstwa Rzymskiego do współczesności. Encyklopedia zdaje się pokrywać ogół wiedzy starożytnej, a więc tematyka

⁵¹ Tamże, s. 109, 112.

⁵² Buba, Józef Herman Osiński, s. 238–239; Jasiuk, *Renesansowy pijar*, s. 309–310.

⁵³ Tamże, s. 312.

⁵⁴ Tamże.

⁵⁵ Zob. wyżej.

⁵⁶ Wójcik, *Udział OO. Pijarów*, s. 227.

działa nie jest ograniczona do zakresu współczesnego pojęcia historii naturalnej. Praca jest podzielona na 37 ksiąg, uporządkowanych w dziesięciu tomach obejmujących tematykę: astronomii, matematyki, geografii, etnografii, antropologii, fizjologii człowieka, zoologii, botaniki, rolnictwa, ogrodnictwa, farmakologii, górnictwa, mineralogii, rzeźby, malarstwa i kamieni szlachetnych.

Pijarzy posiadali także *Krótką fizyczną i historyczną wiadomość o soli* Franciszka Ludwika Dionizego Siarczyńskiego. Autor połączył w swojej pracy dwa nurty: przyrodniczy i historyczny, wskazał miejsca eksploatacji solanek. Wszystko to, żeby przekonać właścicieli ziemskich, że wkłady finansowe w poszukiwanie i wydobycie kopalin mogą się opłacać⁵⁷.

W bibliotece znajdowało się także dzieło Jeana Emmanuela Giliberta *Flora Lituanica inchoate*. Powoływało się na nie kilka generacji polskich botaników. „Początkowo było ono oceniane przez botaników bardzo wysoko i równocześnie dane tam zawarte traktowano jako całkowicie wiarygodne (cieszyło się dużą ufnością), co wyrażało się w obfitym cytowaniu zawartych w nim danych florystycznych. Stopniowo, w miarę rozwoju botaniki, a szczególnie takich jej dziedzin, jak taksonomia, systematyka i geografia roślin, zaufanie wyrażane cytowaniem tej pracy malało”⁵⁸.

Z kolei do prac medycznych, które znajdowały się bibliotece pijarskiej z Wielunia, należy zaliczyć dzieło Samuela Auguste’a Davida Tissota *Rada dla Literatów, Sedentaryuszów Y tych wszystkich, którzy przywiązaniem do urzędu swojego, pracami rozumu zdrowie swoje wycieńczaią* w przekładzie Joachima Karwowskiego. Książka ta „[...] opisuje choroby właściwe uczonym i literatom (nerwy, brak snu, choroby kiszek i żołądka, kamień etc.) i podaje wskazówki jak ich unikać”⁵⁹. Do tych prac zalicza się także *Sztuka przedłużania życia* Christopha Wilhelma Hufelanda w przekładzie Jana Baudoina de Courtenaya. Było to główne dzieło C.W. Hufelanda, w którym przyjął koncepcję organizmu jako „siedliska siły życiowej”⁶⁰.

* * *

Książki należące do działu historia naturalna i medycyna napisane w większości były w języku polskim – oryginalne teksty lub przekłady

⁵⁷ Tamże, s. 229.

⁵⁸ Köhler, *Naukowa spuścizna Jeana Emmanuela Giliberta*, s. 195.

⁵⁹ Estreicher, cz. 3, t. 20, s. 168.

⁶⁰ A. Bednarczyk, *Podstawy filozoficzno-teoretyczne makrobiotyki Ch.W. Hufelanda*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 49(2004), z. 3–4, s. 71.

z języka francuskiego i niemieckiego. Reszta dzieł opublikowana była po łacinie. Prace pochodziły głównie z XVIII w., ale znalazło się też dzieło starożytnego historyka i pisarza Pliniusza Starszego⁶¹. Spośród autorów polskich dominowali pijarzy, z kolei świeccy pochodzili z zagranicy.

Wymienione prace, napisane przez pijarów lub przez nich drukowane, były przeznaczone dla odbiorców o różnym stopniu przygotowania fachowego, a zakresem prezentowanej tematyki wykraczały poza programy nauczania na poziomie średnim⁶².

Potrzeba dalszych badań nad księgozbiorem pijarów wieluńskich. Należałoby nie tylko przeanalizować katalogi, ale także dotrzeć do ocalałych egzemplarzy po dawnej bibliotece klasztornej.

BOOKS ON NATURAL HISTORY AND MEDICINE IN THE PIARIST LIBRARY OF THE WIELUŃ COLLEGE IN THE LIGHT OF THE LIBRARY CATALOGUE FROM 1809

Keywords: library, natural history, medicine, books, Piarists, Wielun, 1809.

Abstract: The aim of the following article is to present works on natural history and medicine found in the library of the Piarist college in Wieluń at the beginning of the 19th century. This was done on the basis of the library catalogue from 1809, currently located in the Archives of the Piarist Order in Cracow. A list of the works discussed was created, the profiles of their authors were presented and the most important works were briefly characterized.

Sections: [Introduction] > 1. List of work in natural history and medicine > 2. Authors > 3. Short characteristics of selected works > [Summary].

BIBLIOGRAFIA

Archiwum Zakonu Pijarów w Krakowie, Książka obejmująca Zbiór Książek Instrumentów Fizycznych i Jeometrycznych sprowadzonych do biblioteki X.X. Scholarum Piarum 1809, Col. Viel. 9.

Estreicher K., *Bibliografia polska*, cz. 3: *Obejmująca druki stóleci XV–XVIII w układzie abecadłowym*, t. 3, 6, 8, 10, 12, 15, 17, 20, Kraków 1896–1936.

Estreicher K., *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 10, wyd. 2, Kraków 1972.

Bibliografia literatury polskiej – Nowy Korbut, t. 5: *Oświecenie*, Warszawa 1967; t. 6: *Oświecenie*, Warszawa 1970.

⁶¹ Zob. wyżej.

⁶² Wójcik, *Udział OO. Pijarów*, s. 225.

- Adrianek M., *Biblioteki publicznych szkół średnich Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego do r. 1831*, „Roczniki Biblioteczne”, 22(1978), s. 11–55.
- Ausz M., Puchowski K., *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794: Szkoły w Wydziale Pijarskim*, Warszawa 2018.
- Bednarczyk A., *Podstawy filozoficzno-teoretyczne makrobiotyki Ch. W. Hufelanda*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 49(2004), z. 3–4, s. 71–106.
- Biniewicz J., *Traktat Krzysztofa Kluka „Zwierząt domowych i dzikich, osobliwie krajowych, historii naturalnej początku i gospodarstwo” – oświeceniowy podręcznik zoologii*, „Stylistyka”, 26(2017), s. 305–320.
- Brzęk G., *Historia zoologii w Polsce do 1860 roku*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności”, 3(2001), s. 115–158.
- Brzęk G., *Krzysztof Kluk*, wyd. 2 rozsz., i uzup., Lublin 1977.
- Brzozowski S., *Kluk Krzysztof Jan*, w: *Słownik biologów polskich*, red. S. Feliksiak, Warszawa 1987, s. 262–264.
- Buba J., *Józef Herman Osiniński pierwszy polski elektryk, hutnik i chemik*, w: *Pijarzy w kulturze dawnej Polski*, Kraków 1982, s. 236–242.
- Daszkiewicz P., *Polityka i przyroda. Rzecz o Jean Emanuelu Gilibercie*, Warszawa 1995.
- Hufeland Christoph Wilhelm, w: *Encyclopaedia Britannica*, vol. 13, London 1911, s. 856.
- Jasiuk J., *Renesansowy pijar doby oświecenia. Rzecz o Józefie Hermanie Osinińskim*, w: *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII–XIX w.*, red. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Warszawa – Kraków 1993, s. 309–317.
- Jenkins J.S., *Dr Samuel Auguste Tissot*, „Journal of Medical Biography”, 7(1999), s. 187–191.
- Kołodziejczyk J., *Ks. Krzysztof Kluk – dzieła i twórczość*, Kraków 1932 (*Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Matematyczno-Przyrodniczy*, t. 69, oddz. B, nr 10).
- Kopel K., *Importowanie kosmologii. Analiza O drzewach i ziołach dzikich, lasach etc. Jana Krzysztofa Kluka jako nośnika nowoczesnego świata*, „Prace Kulturoznawcze”, 27(2023), nr 2, s. 59–75.
- Köhler P., *Naukowa spuścizna Jeana Emmanuela Giliberta w Polsce (egzemplarze dzieł, recepcja)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 60(2015), s. 185–215.
- Krzysztof Kluk, przyrodnik i pisarz rolniczy*, red. J. Babicz, W. Grębecka, S. Inglot, Wrocław 1976.
- Książd Krzysztof Kluk i badacze epoki stanisławowskiej*, red. N.D. Tomaszewski, Ciechanowiec 2016.
- Kujawski W., *Szkoły pijarskie Komisji Edukacji Narodowej w Wieluniu (1774–1793)*, „Antemurale”, 6(1960–1961), s. 109–145.
- Mączyński R., *Pionierska dekada: Domus Vielunensis Scholarum Piarum u schyłku XVII wieku*, „Rocznik Wieluński”, 17(2017), s. 91–131.
- Stolarczyk T., *Prace historyczne w bibliotece wieluńskiego kolegium pijarskiego w świetle inwentarzy z 1809 i 1821 r.*, „Rocznik Wieluński”, 17(2017), s. 277–289.

- Włodarczyk Z., *Wieluńska szkoła pijarska w dobie tzw. Prus Południowych (1793–1806)*, „Rocznik Wieluński”, 4(2004), s. 29–38.
- Wójcik Z., *Ksiądz Jan Krzysztof Kluk – pisarz i uczony*, Ciechanowiec 2012.
- Wójcik Z.J., *O akcie odnowy szkół pijarskich w Królestwie Polskim*, w: *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII-XIX w.*, red. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Warszawa – Kraków 1993, s. 529–538.
- Wójcik Z.J., *Udział OO. Pijarów w rozwoju przyrodoznawstwa w Polsce doby oświecenia*, w: *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII-XIX w.*, red. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Warszawa – Kraków 1993, s. 219–237.
- Zabraniak S., *Wieluński ośrodek kościelny w okresie staropolskim*, Lublin 2007.